

Κλίμακες και Κουρδίσματα

Κώστας Μόσχος

Κύκλος Διαλέξεων Μουσικής Ακουστικής ΙΕΜΑ

9/2/2011

Ορολογία 1

- **Κλίμακα** (scale)
  - Καθορισμένη διαδοχή φθόγγων στο πλαίσιο ενός μουσικού συστήματος
- **Κούρδισμα** (tuning, intonation)
  - Καθορισμός του τονικού ύψους κάθε φθόγγου μιας κλίμακας
  - *(κατ' επέκταση: η ρύθμιση του τονικού ύψους στα μουσικά όργανα)*

Ορολογία 2

- **Τετράχορδο** (tetrachord)
  - Η βηματική διαδοχή τεσσάρων φθόγγων
- **Τρόπος** («αρμονία», ήχος, modus, maqam)
  - Καθορισμένη διαδοχή φθόγγων (συνδυασμός δύο τετραχόρδων) *αλλά και τυποποιημένων φράσεων που διαμορφώνουν ένα μουσικό ύφος*
- **Γένος** (genus) *αρχ. Ελλάδα*
  - Καθορισμός των διαστημάτων στη διαδοχή φθόγγων σε ένα τετράχορδο

Ορολογία 2

- **Φθόγγος** ήχος με αναγνωρίσιμο τονικό ύψος
(«καλούνται δε αι τάσεις και φθόγγοι. Τάσεις μεν παρά το τετάσθαι, φθόγγοι επειὶ υπό φωνῆς ενεργούνται» Κλεονίδης)
- **Διάστημα** (interval)
  - Η τονική απόσταση 2 φθόγγων μεταξύ τους
  - («Διάστημα εστί το υπό δύο φθόγγων ωρισμένον, μη την αυτήν τάσιν έχόντων» Αριστόξενος)
- **Intonation** (τονική προσαρμογή)
  - Η εφαρμογή των κουρδισμάτων στην πράξη

Μέτρηση διαστημάτων

- **Λόγος συχνοτήτων** *Πυθαγόρας 6^{ος} αι. π.Χ.*
(π.χ. $400\text{Hz}:800\text{Hz} \Rightarrow 1:2 \Rightarrow$ οκτάβα, αλλά και $1000\text{Hz}:2000\text{Hz} \Rightarrow 1:2 \Rightarrow$ οκτάβα)
- **Cents** λογαριθμική μονάδα ίση με το $1/1200$ μιας οκτάβας (*Alexander J. Ellis - Hermann von Helmholtz's «On the Sensations of Tone» 19^{ος} αι.*)
(π.χ. οκτάβα 1200 cents, ημιτόνιο 100 cents, Πέμπτη=7ημιτόνια=700 cents)

Πρόσθεση διαστημάτων

- **Cents:** Προσθέτουμε τα cents π.χ μια πέμπτη (700 cents) + μια τέταρτη (500 cents) = 1200 cents -> μια όγδοη
- **Λόγοι:** Πολλαπλασιάζουμε τους λόγους.
Π.χ. $\frac{2}{3} * \frac{3}{4} = \frac{6}{12} = \frac{1}{2}$ -> όγδοη

Ιστορία

- Πρώτο όργανο με τονικά στοιχεία (διατονικά): αυλός Neanderthal Σλοβενίας ~60.000 π.Χ (1999)

- <http://www.exploratorium.edu/aaas-2000/realmedia.files/flutes2.ram>

- Αυλοί Jiahu, Κίνα λίθινη αποχή 6.500 π.Χ

- Μεσοποταμία 2500 κατάλογος χορδών
άρπας

MS 2340 Lexical list of harp strings, 23 types of musical instruments. Sumer, 26th c. BC.
The earliest record of music and instruments in history

Μεσοποταμία 1800 1^η παρτιτούρα

MS 5105

Old Babylonian cuneiform musical notation. Babylonia, 2000-1700 BC

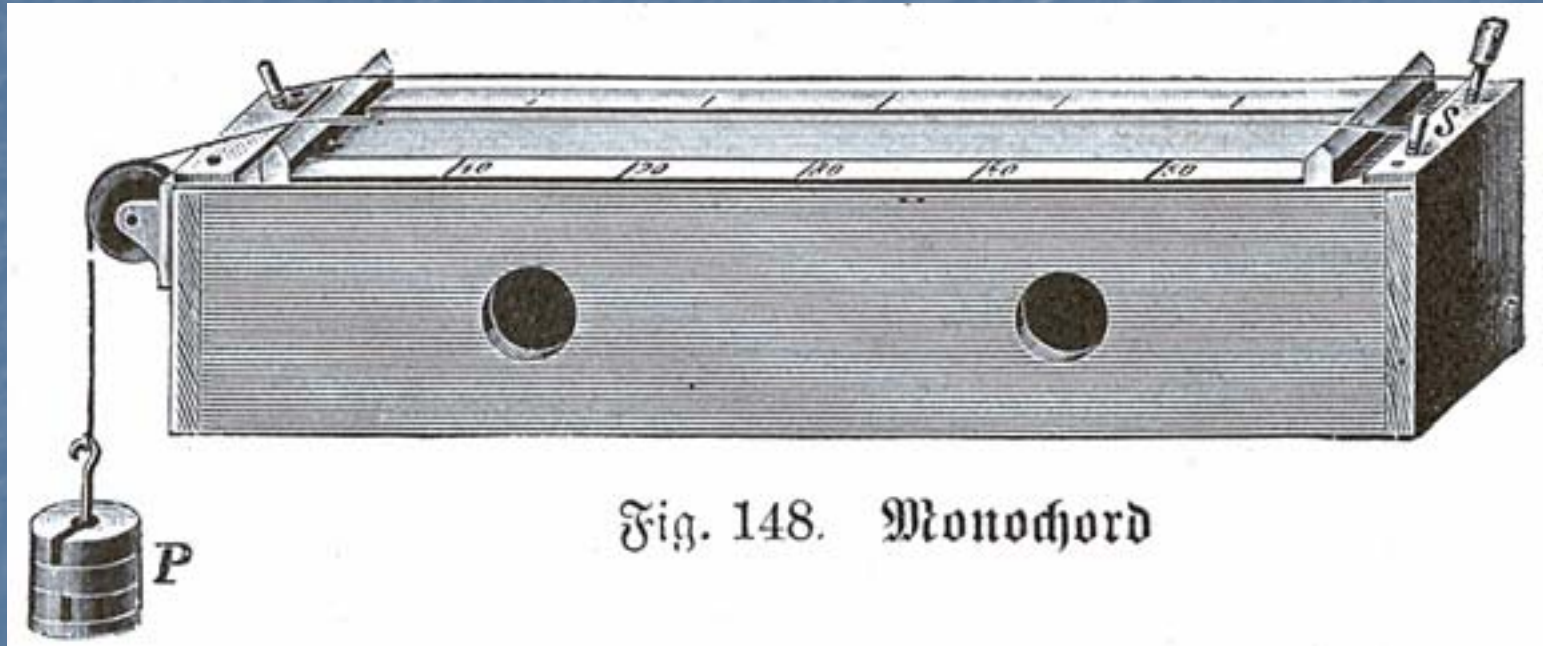

And in modern transcription

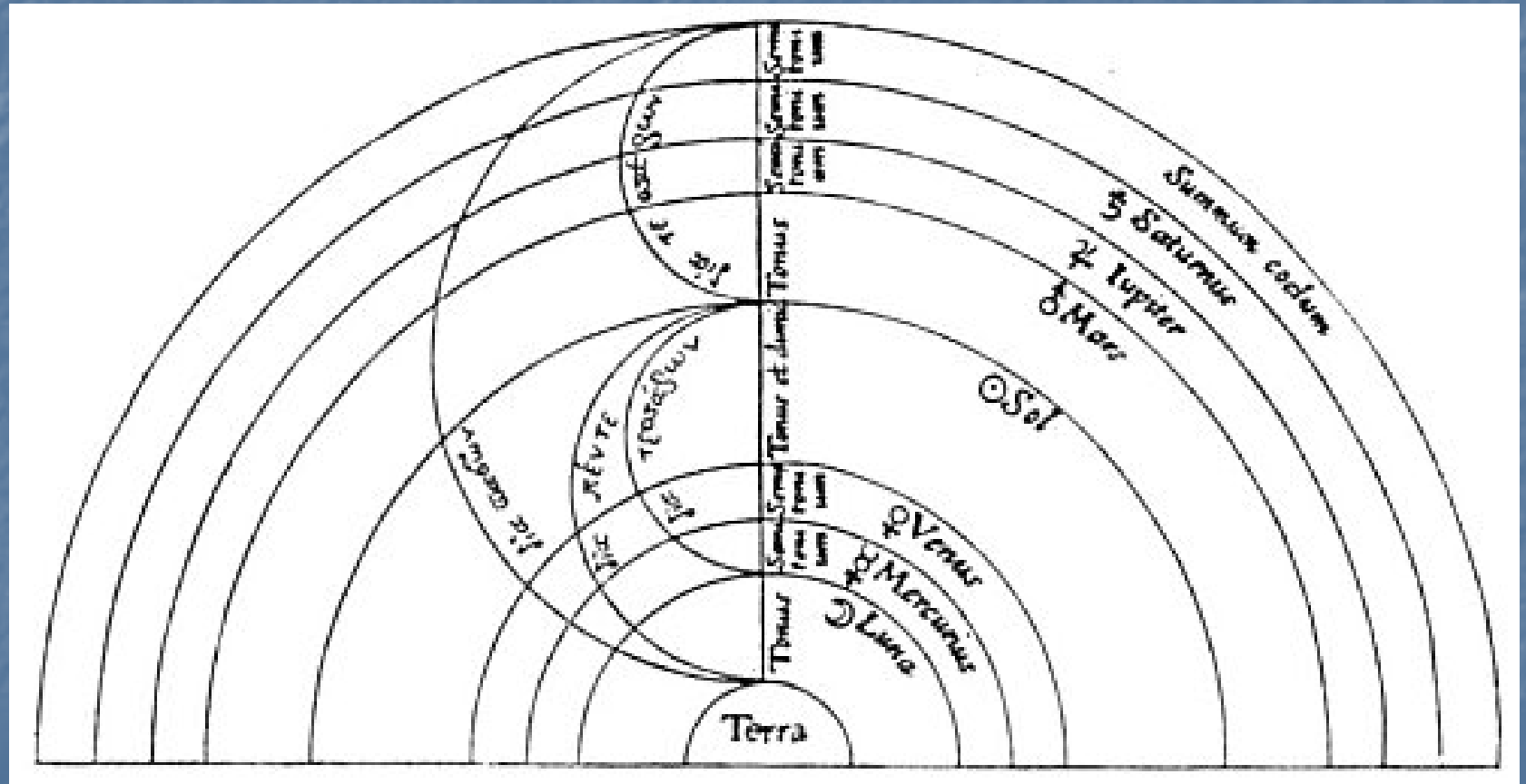
6^{ος} αι. π.Χ.

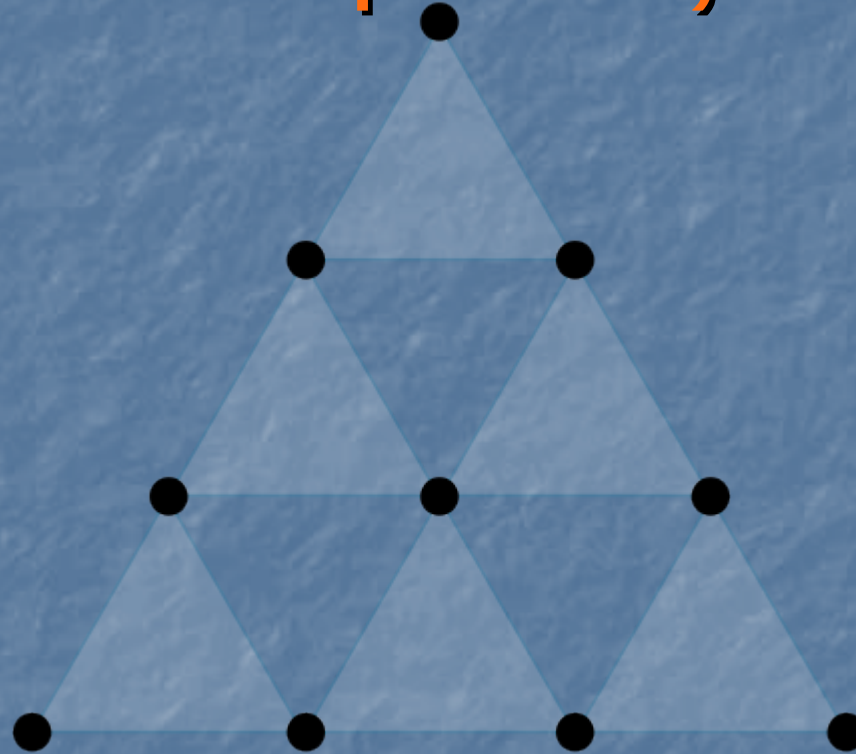
Μονόχορδο

Αρμονία των σφαιρών

Τετρακτύς

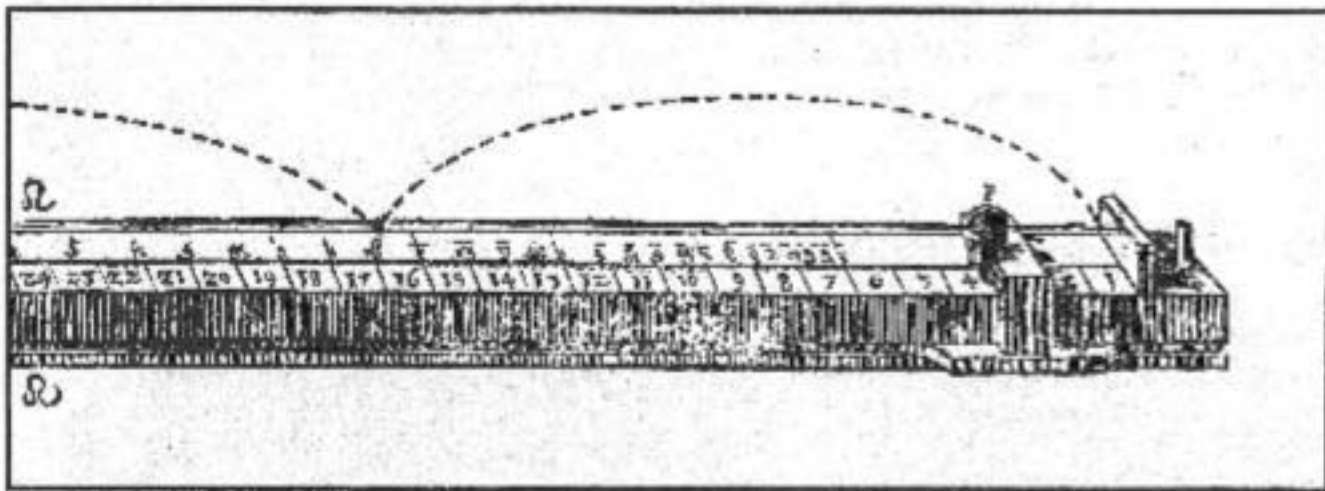

$$1+2+3+4=10=(1+0)=\mathbf{1}$$

$$\text{ΕΝ}+\text{ΔΥΟ}+\text{ΤΡΙΑ}+\text{ΤΕΣΣΑΡΑ}=55+474+411+807=1747$$

$$=(1+7+4+7)=19=(1+9)=10=(1+0)=\mathbf{1}$$

Αρμονικές

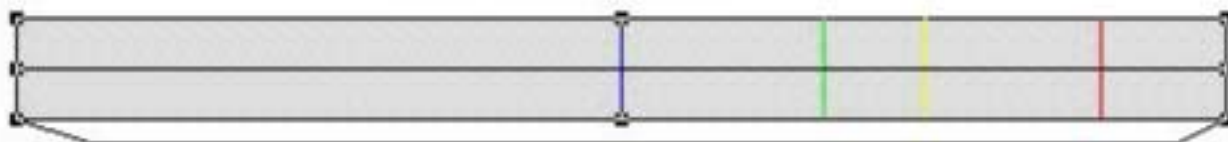
μήκος ενεργής χορδής

$1/2$

$2/3$

$3/4$

$8/9$

λόγος (συχνότητα)

$2/1$

$3/2$

$4/3$

$9/8$

Μαθηματικοί λόγοι

- 1:2 διαπασών (οκτάβα)
- 2:3 δια πέντε (διάστημα πέμπτης)
- 3:4 δια τεσσάρων (διάστημα τέταρτης)
- Μια πέμπτη – μια τέταρτη ($2/3:3/4$) = 8:9
τόνος

Κύκλος πεμπτών και Πυθαγόρειο κόμμα

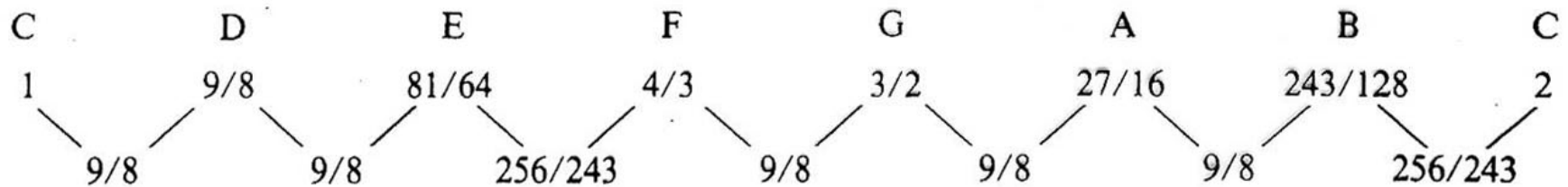
- Προσθέτοντας 12 Πέμπτες (π.χ. Do-Sol-Re-La-Mi-Si-Fa#-Do#-Sol#-Re#-La#-Fa-Do) συναντάμε πάλι το Do που είναι όμως λίγο πιο ψιλό από το αρχικό Do.

$$(3/2)^{12} = 129.75, \text{ ενώ } 2^7 = 128$$

$$129.75/128 = 1.0136 = \sim 23 \text{ cents (Πυθαγόρειο κόμμα)}$$

Διατονική κλίμακα Πυθαγόρα

- Τόνος + τόνος = ΤρίτηΜ ($9/8 * 9/8 = 81/64$)
- Τέταρτη – ΤρίτηΜ = λείμμα (ημιτόνιο) ($256/243$)

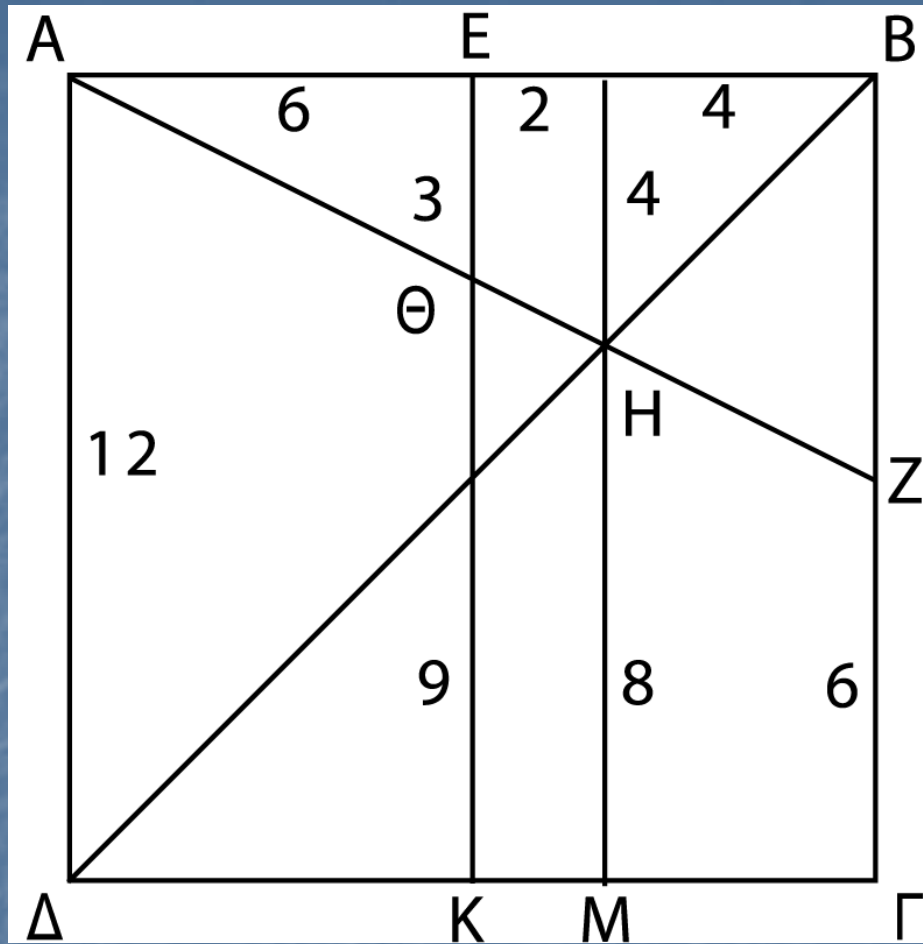

Αριστόξενος - Πτολεμαίος

- Τρίτη: $5/4$
- Τρίτη – Τόνο ($5/4 : 9/8$) = $10/9$ (Ελάσσων τόνος)

Φυσική κλίμακα

	9/8	5/4	4/3	3/2	5/3	15/8	2
ΝΤΟ	ΡΕ	ΜΙ	ΦΑ	ΣΟΛ	ΛΑ	ΣΙ	ΝΤΟ
	9/8	10/9	16/15	9/8	10/9	9/8	16/15

	9/8	5/4	4/3	3/2	5/3	15/8	2
ΝΤΟ	ΡΕ	ΜΙ	ΦΑ	ΣΟΛ	ΛΑ	ΣΙ	ΝΤΟ
	9/8	10/9	16/15	9/8	10/9	9/8	16/15

Διδύμειον κόμμα

- Λόγος Μείζονα / Ελάσσονα τόνο
(9/8:10/9) = 80/81
- ή λείμματος / ημιτόνιο (256/243 : 16:15)
= 80/81 (Διδύμειον κόμμα)

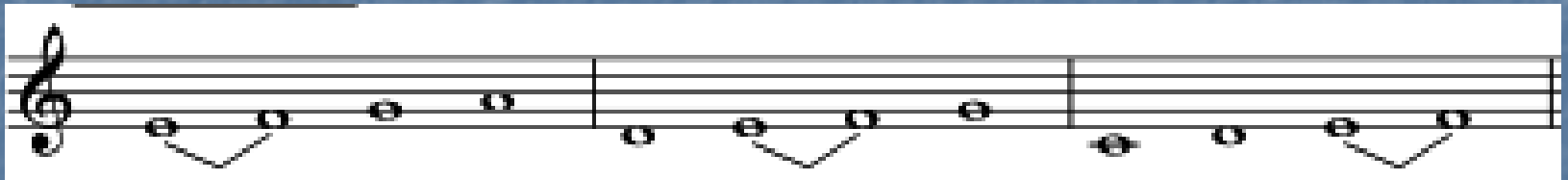
Αριστόξενος

- Διαίρεση του ημιτονίου σε 6 μόρια και της οκτάβας σε 72 μέρη (6X12)
- Μείζων τόνος: 12 μόρια
- Ελάσσων τόνος: 10 μόρια
- Μεγάλο Ημιτόνιο: 8 μόρια
- Μικρό Ημιτόνιο: 6 μόρια
(Πρώτος «συγκερασμός»)

Γένη

- Διατονικό

- Χρωματικό

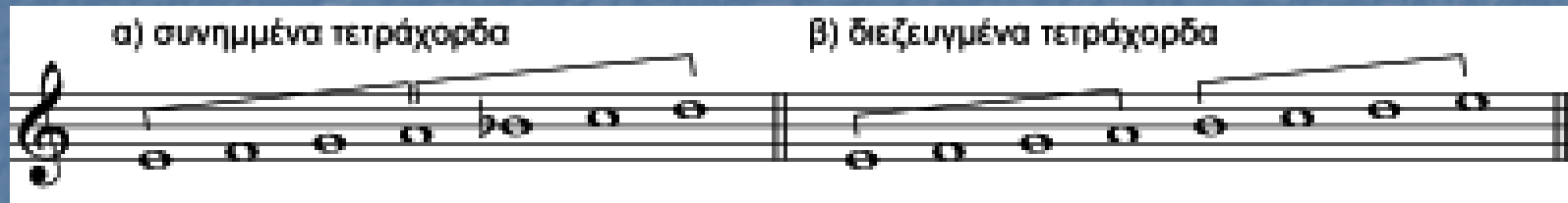
- Εναρμόνιο

A musical staff illustrating two types of scales. The first section, labeled "Χρωματικό γένος" (Chromatic genus), shows a chromatic scale: G4, A4, Bb4, B4, C5. The second section, labeled "Εναρμόνιο γένος" (Harmonic genus), shows a harmonic scale: G4, A4, B4, C5. The notes Bb4 and B4 in the harmonic scale are marked with a 1/4 note value below them, indicating they are half notes.

Τετράχορδα

α) συνημμένα τετράχορδα

β) διεζευγμένα τετράχορδα

Τρόποι

Δώριος	Μι - Μι
Φρύγιος	Ρε - Ρε
Λύδιος	Ντο - Ντο
Υποδώριος ή Αιόλιος	Λα-Λα
Υποφρύγιος ή Ιόνιος	Σολ - Σολ
Υπολύδιος	Φα - Φα
Μιξολύδιος	Σι - Σι

Τρόποι

1. Υπερμικρολύδιος

Μέση

2. Μικρολύδιος

Μέση

3. Μικρολύδιος

Μέση

4. Λύδιος

Μέση

5. Λύδιος (βαρύτερος)

Μέση

The image displays five musical staves, each representing a different mode. Each staff begins with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The notes are written on a five-line staff. Brackets and arrows labeled 'Μέση' (Middle) indicate the interval between the first and second notes of each mode. The modes are: 1. Υπερμικρολύδιος (Hypermicrolydian), 2. Μικρολύδιος (Microlydian), 3. Μικρολύδιος (Microlydian), 4. Λύδιος (Lydian), and 5. Λύδιος (βαρύτερος) (Lydian, darker).

Τρόποι 2

6. Φρύγιος

Μέση

7. Φρύγιος (βαρύτερος)

Μέση

8. Δωρίος

Μέση

9. Υπολύδιος

Μέση

10. Υπολύδιος (βαρύτερος)

Μέση

Maqams

The image displays six Maqams, each represented by a pair of musical staves. The top staff of each pair shows the 4-note scale, and the bottom staff shows the 5-note scale. The notes are marked with letters T, B, K, S, and A, and are connected by dashed vertical lines. The Maqams and their corresponding scales are:

- Çargâh 4** (Scale: T, T, B, T) and **Çargâh 5 lisi** (Scale: T, T, B, T)
- Bûselik 4** (Scale: T, B, T, T) and **Bûselik 5 lisi** (Scale: T, B, T, T)
- Kürdî 4** (Scale: B, T, T, T) and **Kürdî 5** (Scale: B, T, T, T)
- Rast 4** (Scale: T, K, S, T) and **Rast 5** (Scale: T, K, S, T)
- Uşşak 4** (Scale: K, S, T, T) and **Hüseynî 5** (Scale: K, S, T, T)
- Hicâz 4** (Scale: S, A, S, T) and **Hicâz 5** (Scale: S, A, S, T)

The image displays six horizontal musical staves, each representing a different Maqam. Each staff begins with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The notes are written in a sequence that represents the characteristic scale of each Maqam. The Maqamat shown are: Rast, Bayyati, Saba, Sikah, Huzam, and Nahawand. The notes are arranged in a way that shows the unique intervals and accidentals that define each mode.

Rast

Bayyati

Saba

Sikah

Huzam

Nahawand

<http://www.maqamworld.com/>

Προβλήματα του φυσικού κουρδίσματος

- Μείζων τόνος $(10:9) = 1,111$
- Ελάσσων τόνος $(9/10) = 1,125$
- 2 ημιτόνια $(16/15 * 16/15) = 1,138$

Διορθωμένα κούρδιασματα

- Διορθωμένο κούρδιασμα (Meantone)
- «Καλό» κούρδιασμα (Wohl temperiert)
- WERCKMEISTER I, II, III TEMPERAMENTS
- FRENCH TEMPERAMENT ORDINAIRE
- NEIDHARDT
- KIRNBERGER
- VALLOTTI,

Διορθωμένο κούρδισμα (Pietro Aron 1523)

C	C#	D	Eb	E	F	F#	G	G#	A	Bb	B	C
0	76	193	310	386	503	579	697	773	890	1007	1083	1200
0	-24	-7	+10	-14	+3	-21	-3	-27	-10	+7	-17	0

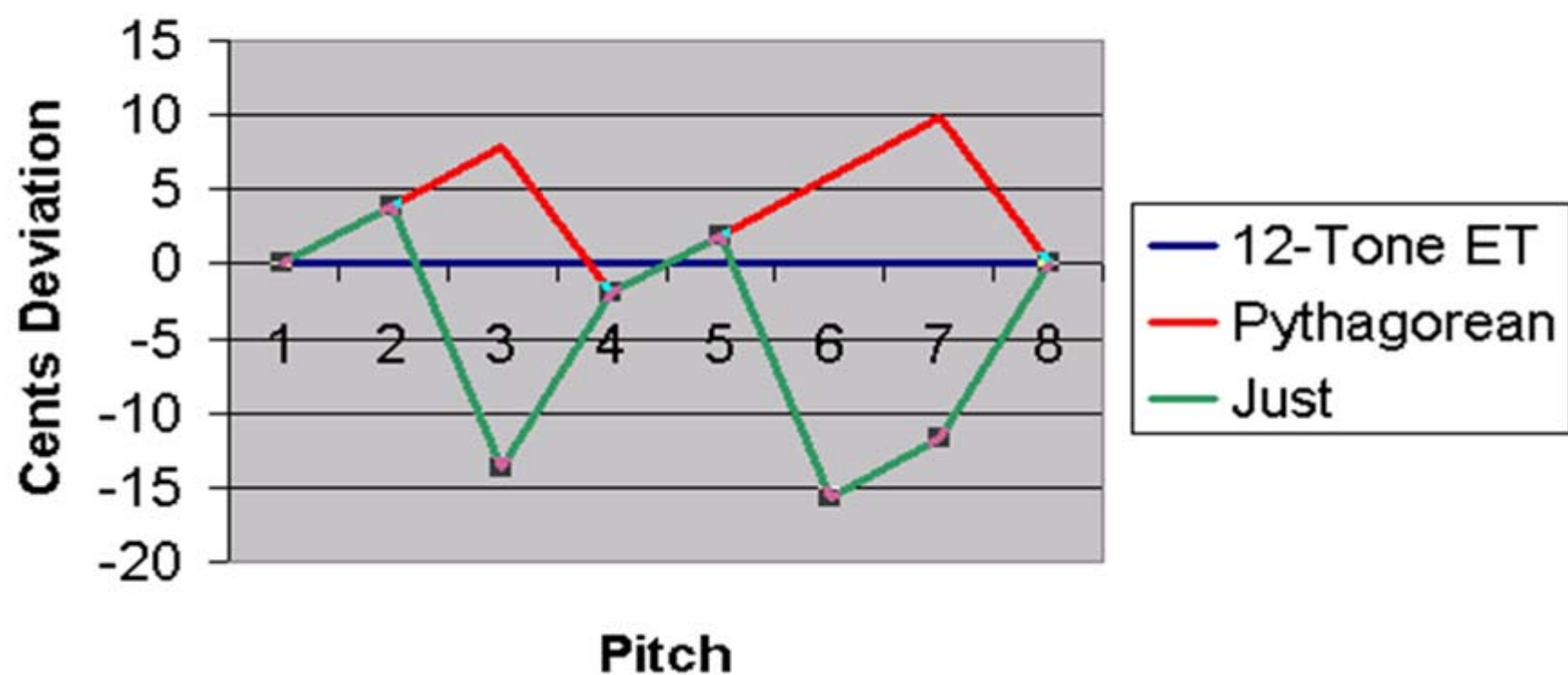
Ισοσυγκερασμένο κούρδισμα

- Οκτάβα = 2:1
- Διαίρεση της οκτάβας σε 12 ίσα διαστήματα με λόγο x
- Άρα $x * x * x * \dots * x$ (12 φορές) ή $x^{12} = 2$
- Συνεπώς $x = \sqrt[12]{2} = 1,059463$

Παρέκκλιση ισοσυγκερασμένου κουρδίσματος

■ Διάστημα	Φυσικό	Ισοσυγκ.	Διαφορά
■ Οκτάβα	1200	1200	0
■ 5η	702	700	-2
■ 4η	498	500	+2
■ Μεγάλη 3η	386	400	+14
■ Μικρή 3η	316	300	-16

Comparing Tuning Systems

Άλλα κουρδίσματα

- Τέταρτου του τόνου
- Μικροτονικά

Αναφορές

- *12 Tone Equal Temperament Tuning History Timeline (from www.musemath.com)*
[:http://www.musemath.com/miscellany/tuninghistory_4.html](http://www.musemath.com/miscellany/tuninghistory_4.html)
- *CCRMA Stanford lectures, Tom Rossing:*
https://ccrma.stanford.edu/courses/150/lectures/9_SCALESANDTEMPERAMENT.ppt
- *The History of Musical Tuning and Temperament during the Classical and Romantic Periods:*
<http://www.the-compound.org/writing/classicaltuning.pdf>
- *Historical Tunings and Temperaments:* <http://members.iguest.net/~taldr/temperaments1.htm>
- *Means, Meaning, and Music: Pythagoras, Archytas, and Plato, Scott Makeig:* <http://www.ex-tempore.org/means/means.htm>
- *Periodicity of sinusoidal frequencies as a basis for the analysis of Baroque and Classical harmony: a computer based study, Robert Asmussen:* http://www.terraworld.net/c-jasmussen/thesis_asmussen.pdf
- *Tuning and Temperament In History and Practice (A brief introduction) Albert Stimson:*
<http://stimsonservices.com/papers/temperament.pdf>
- *Das Wohltemperirte Clavier , Pitch, Tuning and Temperament Design John Charles Francis:*
<http://www.eunomios.org/contrib/francis3/francis3.pdf>
- *HISTORY OF TUNING AND TEMPERAMENT Notes for the Spokane AGO Chapter, Howard Stoess:*
http://www.terryblackburn.us/music/temperament/Tuning_Handout.pdf
- *Tuning and Temperament, Aline Honingh:*
http://staff.science.uva.nl/~ahoningh/teaching/lecture_tuning.pdf
- *An Introduction to Historical Tunings, Kyle Gann:* <http://www.kylegann.com/histune.html>
- *Historical Tunings on the Modern Concert Grand, Edward Foote:* <http://www.piano-tuners.org/edfoote/index.html>
- *Η θεωρία του Αριστοξένου, Γιάννης Βαμβακάς:*
<http://www.klika.gr/cms/index.php/ar8rografia/ar8ra/188-thoria-aristoxenou.html>
- *Λήμμα «Φυσική κλίμακα» στη musipedia:*
http://www.musipedia.gr/wiki/%CE%A6%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%BA%CE%BB%CE%AF%CE%BC%CE%B1%CE%BA%CE%B1